

JUGOSLOVENSKA POLITIČKA EMIGRACIJA. ISELJENIČKI POKRET PREMA RATU I UJEDINJENJU. JUGOSLOVENSKI DOBROVOLJCI

MANIFEST „HRVATSKE STRAŽE“ U BUENOS AIRESU

3. avgusta 1914.

Na narodnoj skupštini Hrvata i Srba, održanoj dne 3. augusta 1914. u Buenos Airesu, zaključeno je slijedeće:

U osjećaju naše domovinske ljubavi, u času borbe na život i smrt između Slavenstva i Svenijemstva, ne može biti dvojbe niti o našim simpatijama, niti o našem držanju.

Ako smo pod teškom rukom Habsburgovaca bili 400 godina prisiljeni da šutimo na sve nepravde i uvrede, što su našem slavenskom narodu nanesene, sada je kucnuo odlučan čas odmazde:

1. da se pozove sve Slavene Austro-Ugarske monarhije, da se pridruže našem pothvatu, kojem je stavljen cilj, da se otresemo 400-godišnjega jarma.

2. da se u tu svrhu organiziraju dobrovoljne čete, koje će se prvom mogućom prilikom uputiti put Evrope, da se bilo u srpskim bilo u francuskim redovima bore protiv prevlasti, koja nam je dosada skućivala slobodu;

3. da se povede akcija za namaknuće sredstava za ostvarenje gornje odluke;

4. da se stupi u što uži saobraćaj sa srpskom, ruskom, francuskom i engleskom kolonijom;

5. da se osnuje stalan odbor za sakupljanje za srpski „Crveni Križ“;

6. da se ovi zaključci najbržim putem jave slavenskim kolonijama u Južnoj i Severnoj Americi te da ih se pozove, da se našoj akciji pridruže.

Buenos Aires, dne 3. augusta 1914.

Ježević, M. Sole, Rukavina, Depolo, Zuvanić, Kvaternik, Rožmanić, Crnković, S. Solc, Mačukat, Deliš, Miloslavić, Cvitović, Drašković, Hadžić i Ukropina.¹

F. šišić, *Dokumenti*, 4.

¹ Ovaj proglas je jedno od prvih reagovanja jugoslovenskih iseljenika na vesti o ratu. Usledio je kao odgovor na poziv austrougarskog konzulata u Buenos Airesu da se bivši podanici Monarhije vrate kući i stupe u austrougarsku vojsku. Jugoslovenski iseljenici, kojih je najviše bilo u Severnoj i Južnoj Americi, a naročito u SAD, zatim u Australiji i Novom Zelandu, pružili su punu podršku ideji jugoslovenskog ujedinjenja već u vreme izbijanja rata, što je bilo u skladu sa ranijim njihovim pogledima na ovo pitanje. Jugoslovenski iseljenici, različitog nacionalnog porekla, preko svojih udruženja i kroz brojne akcije, pored povremenih plima u raspoloženjima, kao i oseka, pa i sukoba sa zvaničnim Programima srpske vlade i Jugoslovenskog odbora, nastalih uglavnom zbog slabe obaveštenosti i snažnog uticaja neprijatelja ujedinjenja, podržavali su tokom celog rata rešenje jugoslovenskog pitanja. To je činjeno propagandom, sa materijalnom pomoći i dobrovoljačkom akcijom. Saobrazno razvoju događaja to-

Rim, decembra 1914.

... Potpisani odbor Hrvata prije svega izjavljuje, da će ostati potpuno bezuspješan pokušaj grofa Tisze, da odvoji stvar hrvatskoga naroda od stvari srpskoga naroda i da neće ništa koristiti pritisak, koji se sada vrši na predstavnike i na sam narod u Hrvatskoj. Mi izjavljujemo da iz svečanih izjava hrvatskoga sabora proizlazi, da se Hrvate i Srbe smatra jednim istim narodom, koji imade jedne iste ideale, koji je jedan i nedjeljiv po svetom jedinstvu materinske zemlje, krvi i jeziku, a koji je bio pocijepan jedino djelovanjem onih, koji su dosada ravnali sudbinom jednoga dijela toga naroda.

...Vjerni predajama djedova, Hrvati su uvijek naglašavali volju, da žive slobodni i nezavisni, i usprkos časovitih nesporezuma i sporova između Hrvata i Srba, koji sporovi su bili od daleko manje oštine, nego sporovi između Bavaraca i Prusa u Njemačkoj, Hrvati su stalno proglašavali istovetnost svojih posljednjih ciljeva s posljednjim ciljevima srpske braće.

Sadnji je rat mađarski i austrijski rat, ali nipošto hrvatski ili slovenski rat.

... Potpisani odbor izjavljuje, da bi se čitavi hrvatski narod, kad bi bio slobodan da iskaže pravu svoju misao, podignuo jednodušno protiv okrutnoga i uvredljivoga poziva, da se bori za svoje vjekovne tlačitelje ili čak zajedno sa stoljetnim dušmanima Jugoslovenstva.

... Ova dva događaja, oslobođenje Beograda od Turaka i sadanje bombardovanje Beograda, i Hrvatima najbolje dokazuje, kako je Austro-Ugarska postala od osloboditeljice razarateljica narodnoga jedinstva Srba i Hrvata...²

F. šišić, *Dokumenti*, 12—14.

kom rata iseljenički pokret se u velikoj meri razvijao uglavnom u dve etape kojima je graničnik bilo angažovanje SAD na strani Saveznika. Taj preokret za jugoslovenske iseljenike u SAD i Kanadi bio je izražen posebno na kongresu u Pittsburghu krajem novembra 1916. Sama, pak, snažna austrougarska propaganda na jugoslovenske iseljenike, gubi stvarni uticaj tek sa ulaskom SAD u rat na strani Antante.

Iseljenički pokret pratio je i reagovao na gotovo sva značajna pitanja vezana za borbu jugoslovenskih naroda za zajedničku državu. Preko svojih raznih organizacija iseljenici su se angažovali oko slanja dobrovoljaca na solunski front, oko problema jadranske obale i Londonskog ugovora, crnogorskog pitanja, odnosa Jugoslovenskog odbora i srpske vlade, problema u vezi sa unutrašnjim uređenjem jugoslovenske države, Krfske deklaracije, Ženevskog sporazuma i dr. Najveći doprinos jugoslovenskom pitanju iseljenički pokret je dao svojom propagandom u savezničkim zemljama na njegovoj afirmaciji. Od posebnog značaja bile su veze i saradnja iseljeničkih organizacija sa Jugoslovenskim odborom.

² Kao što ih je bilo i u Srbiji, tako je izvestan broj političkih, kulturnih i javnih radnika iz jugoslovenskih zemalja pod Austro-Ugarskom, a naročito iz Dalmacije, uspeo, uoči i nekoliko meseci posle izbijanja rata, da emigrira u Italiju. Najistaknutiji među njima bili su Frano Šupilo, Ante Trumbić, Ivan Meštrović, Hinko Hinković, Franko Potočnjak, braća Gazari i dr. Oni su od samog početka u Rimu sarađivali sa srpskim poslanstvom. Među njihovim prvim javnim reagovanjima bio je i ovaj odgovor na tvrdnje ugarskog predsednika vlade grofa Tise, koji je u peštanskom parlamentu izjavio: „Naša hrvatska braća dala su u ovome ratu takav primjer junaštva, ljubavi, požrtvovanja i samoprijedora, da je takovo njihovo ponašanje postalo izvorom ljubavi, poverjenja i poštovanja prema njima u srcima svih dobrih Mađara i Austrijanaca." (Prema: F. šišić, n. d. 13.) Ova izjava hrvatskih političara u Rimu, istovremeno je izražavala i osnovnu platformu budućeg programa Jugoslovenskog odbora koji se već počeo konstituisati.

London—Rim, januara 1915.

Jugoslavijo!

Slovinci, Hrvati, Srbi!

... Kad su nas ta zločinačka zadirkivanja, bezbrojne veleizdajničke parnice, mučenja i proganjanja našega naroda u Austro-Ugarskoj izazvala na otpor i borbu za oživotvorenje narodnoga jedinstva Slovenaca, Hrvata, Srba, kad je iza Žeraića, Jukića, Dojčića na posljednju uvredu na Vidovdan u Sarajevu ogorčena duša podražene mlade *buntovne* Jugoslavije, Principa i bosanskih drugova, uzvratila bombom — Austro-ugarska je opet tražila krivce, ne u Beču ni u Pešti, nego u Beogradu. Pod lažnom isprikom da kazni urotnike, Austrija, koju smo mi sačuvali od rasula i koja je imala da bude zid čitavoj kulturnoj Evropi protiv nasrtaju barbarskoga Istoka, napade umornu Srbiju, da uništi gnijezdo, gde se gajila sloboda svih južnih Slovena. Turskom gospodstvu u Evropi, mađarskoj težnji k Jadranskom moru i njemačkom prodiranju na Istok, postaviše se nasuprot Jugosloveni: Srbi, Hrvati, Slovenci. Ovim ratom naša tri udružena neprijatelja hoće da skrše taj otpor i da nas pregaze. Proti Srbima pogaše Hrvate i Slovence, da se međusobno kolju. Za njima natisnuše mađarske i njemačke regimente, da bez milosti kose svakoga, koji zastane samo da ispuni njihovu okrutnu zapovijed i da sakati i mrcvari sinove zajedničke nam majke.

...Slovenac, Hrvat, Srbin — jedne su majke sinovi, suza istoga oka, krv iz jedne rane otvorene.

Slovenac, Hrvat, Srbin jedan je narod, jer istim jezikom zbori, jedna ga misao spaja, isti osjećaj veže.

To je jedinstveni narod jugoslovenski, jedini zakoniti gospodar svoje zemlje, široke naše zajedničke domovine, Velike Jugoslavije...

Upravni odbor „Jadranske legije“¹F. šišić, *Dokumenti*, 15—17.

REZOLUCIJA AMERIČKIH I KANADSKIH JUGOSLOVENA

Čikago, 11. marta 1915.

Hrvati, Srbi i Slovenci jedan su narod jednoga jezika, koji nastava pod raznim nazivima brojne pokrajine na jugoistoku Austro-Ugarske monarhije, kao i kraljevinu Srbiju i Crnu Goru. Njihovo zajedničko ime je Jugoslaveni. Jugosloveni Austro-Ugarske monarhije, u kojoj gospoduje njemačka i mađarska rasa, podnose nesmiljeno sužanjstvo. Ne imajući političkih prava, oni su do najvećeg stupnja ekonomski eksploatisani, spriječeni u svome napretku, ugroženi u svojoj narodnosti i socijalno potišteni. Oni više ne mogu podnositi toga stanja, ako hoće da očuvaju svoj opstanak i narodnu individualnost. Oni vide svoj jedini spas u oslobođenju od Austro-Ugarske. Sve veze s njome moraju biti prekinute. Naš život i napredak ne mogu biti zajamčeni, nego u ujedi-

³ Upravni odbor „Jadranske legije“ bio je naziv koji je jugoslovenska emigracija u Italiji uzela za ime svoje dobrovoljačke jedinice koju je nameravala da organizuje.

njenju svih jugoslovenskih zemalja sa Srbijom u jednu jedinstvenu državu.

Mi se obraćamo punim pouzdanjem u vlasti Trojnog Sporazuma, koje u ovom ratu vojuju za oslobođenje potlačenih naroda. Mi ih molimo, da nam pomognu u ostvarenju naših pravednih aspiracija, koje će ostvarenje znatno pridonijeti uspostavi reda na jugoistoku Evrope, davajući trajne temelje za svjetski mir.⁴

F. šišić, *Dokumenti*, 20—21.

TELEGRAM SRPSKOG POSLANSTVA U PETROGRADU SRPSKOM MINISTARSTVU INOSTRANIH DELA

Petrograd, 24/11. juna 1915.

Mnogi zarobljenici Srbi, Hrvati i Slovenci šalju mi molbe da im izdejstvujem oslobođenje da bi mogli stupiti u redove naše vojske. Preduzeo sam korak kod ruskog Generalštaba za njihovo oslobođenje i otpravku u Srbiju preko Reni. Generalštab obećao ispuniti molbu, i skoro će odpočeti otpravka po partijama. Kako svi ovi zarobljenici s nestrpljenjem očekuju trenutak da stupe na slobodnu srpsku teritoriju, molim da se obrati pažnja na njihov dolazak i iskoristi njihovo oduševljenje.

Spalajković⁵

Dobrovoljci 1914—1918. Priredio: N. Popović (u daljem tekstu: N. Popović, *Dobrovoljci*), Beograd, 1977, 3.

⁴ Pored izvesnih uspeha u slanju dobrovoljaca krajem 1914. i početkom 1915. godine iz SAD, kada ih je u zemlju prebačeno oko 4.000 u srpsku i crnogorsku vojsku, već u drugoj polovini 1915. situacija se znatno promenila, upravo posle jugoslovenskog zbora održanog u Čikagu 11. marta iste godine. Na ovom zboru stvoren je veliki broj političkih nesuglasica koje su među iseljenicima u SAD i Kanadi u potpunosti zaustavile započetu aktivnost. Slom srpske vojske 1915. imao je negativne posledice na jugoslovenska raspoloženja, a na rad u tom pravcu nepovoljno su delovali, kako neutralno držanje SAD, austrijska i italijanska antisrpska propaganda, tako i razočarenje koje je poraz Srbije doneo. Dolaskom članova Jugoslovenskog odbora među iseljenike u SAD, ponovo je, od kraja 1915, počelo oživljavanje jugoslovenskih raspoloženja i aktivnosti.

⁵ Dobrovoljački pokret u jugoslovenskim zemljama imao je svoje dve faze razvoja: borbu protiv turskog ropstva i protiv Austro-Ugarske. Njegovi počeci sežu još u vreme prvog srpskog ustanka. Kroz dobrovoljačke tradicije ranijih perioda, a posebno njegovu masovnost u prvom balkanskom ratu 1912. u borbama na strani Srbije i Crne Gore, izražavane su rodoljubive i oslobodilačke težnje jugoslovenskih naroda. Dobrovoljački pokret naročito se razvio tokom prvog svetskog rata. Pored njegove pojave u Srbiji već od prvih dana rata, kao i u pomenutim preokookeanskim zemljama, dobrovoljački pokret bio je naročito jak među Jugoslovenima iz Austro-Ugarske, koji su se u velikom broju kao zarobljenici ili begunci našli u Rusiji tokom 1914—1918. godine. Slično kao i u drugim zemljama, dobrovoljački pokret je u Rusiji prolazio kroz različite etape, imao je svoje uspone i padove, što je najčešće bilo u bliskoj vezi sa položajem i politikom carske Rusije tokom rata, kao i značajnim događajima u njenom unutrašnjem razvitku pri njegovom kraju. Jugoslovenski dobrovoljački pokret u ovoj zemlji bio je u velikoj meri zavisao i od stava zvanične Srbije prema njemu.

Razvitak dobrovoljačkog pokreta u Rusiji imao je tri osnovne etape: prvu, od početka rata do oktobra 1915; drugu, od oktobra 1915. do jula 1916. i treću, od jula 1916. do marta 1917. U prvoj etapi, na koju se odnosi i navedeni izreštaj M. Spalajkovića srpskog poslanika u Petrogradu, dobrovoljački pokret se razvijao spontano i samostalno. Do ulaska Bugarske u rat oktobra 1915. oko 3.500 dobrovoljaca iz Rusije bilo je Dunavom prebačeno u Srbiju. Tek je u januaru 1916. ruska Vrhovna komanda odobrila obrazovanje srpskih dobrovoljačkih jedinica prema predlozima srpske vlade.

Antofagasta, 1. avgusta 1915.

Izjavljujemo odrešito, da ćemo, prekinuvši sve odnošaje i državne veze s Austro-Ugarskom monarhijom, neumorno i tvrdokorno ustrajati u borbi sve do dana ujedinjenja srpsko-hrvatsko-slovenskih pokrajina Austro-Ugarske te Srbije i Crne Gore u jednu slobodnu državnu cjelinu.

Unatoč svih diplomatskih kombinacija, mi nećemo nikad pristati na to, da se odstupi ma i komadić od našega zemljišta kraljevini Italiji ili bud kojoj drugoj stranoj državi, a pogotovo ništa od istočne jadranske obale s njezinim otočjem. To je baština slavne nam prošlosti, životni uvjet srećnije nam budućnosti, kao i svega ekonomskoga i političkoga života Jugoslovena.

Izjavljujemo nadalje, da vođe narodnih stranaka, kojima je uspjealo da prebjegnu preko granice i koji su sada osnovali Jugoslovenski Odbor u Londonu, uživaju naše potpuno i neograničeno povjerenje, kako su ga oni zavrijedili još u domovini, pa stoga već unaprijed odobravamo sve korake, što će ih poduzimati kod Velikih Sila Trojnoga Sporazuma u korist buduće Jugoslavije.

Mi se obraćamo s pouzdanom nadom i na Velike Sile Trojnoga Sporazuma, koje se bore za princip narodnosti kao i za pravdu, pa ih molimo, da spriječe nepravedno komadanje jednoga jedinstvenoga naroda jugoslovenskoga, koji će, ujedinjen, biti trajnim zalogom mira u Evropi.

F. šišić, *Dokumenti*, 41.

MANIFEST JUGOSLOVENSKE UJEDINJENE OMLADINE

Ženeva, avgusta 1915.

Srbi, Hrvati i Slovenci traže jednu slobodnu nacionalnu državu, koja će obuhvatati sve teritorije gdje oni žive. Ovoj državi teži sav dugi jugoslovenski pokret. Nju dokumentiraju sve rasne i kulturne energije, homogene kod sva tri dijela naroda. Nju dokumentiraju ekonomsko jedinstvo i životne potrebe jugoslovenskih zemalja.

... Pošto su Srbi-Hrvati-Slovenci samo jedan jugoslovenski narod, to će oni poslije „oslobođenja“ biti ujedinjeni u jednu jedinu homogenu državu. Ne postoji nikakvo unutarnje pitanje o sastavu te države, a pogotovo ne takvo, o kojem bi morale da se brinu Velike Sile evropske. Srbiji, Piemontu Jugoslovenstva, imat će da se priklope ostale zemlje srpske, hrvatske i slovenačke. Ona je pred cijelim svijetom svoj današnji rat nazvala ratom za oslobođenje Jugoslovena ..

Demokratizam Srbije garancija je, da će ujedinjena jugoslovenska država biti zasnovana na principima potpune političke slobode i vjerske tolerancije.

... Dovoljno jaka i solidna, postavljena na najvažnijoj poziciji jugoistočne Evrope, ona će biti i čuvar mira na Balkanu i zapreka germanskom prodiranju na Istok ..⁶

F. šišić, *Dokumenti*, 43—44.

⁶ Početkom rata i u Švajcarskoj se našao veći broj studenata i đaka iz gotovo svih jugoslovenskih zemalja, koji su se počeli organizovati i istupati sa zahtevima za jugoslovenskim ujedinjenjem. Jedna od takvih grupa, koju su

23. januara 1916.

... Naglasujući još jednom prekinutima sve naše veze s Austro-ugarskom i Habsburškom dinastijom, stavljamo se na bezuvjetno raspolaganje srpske vlade, izričući naše potpuno povjerenje Jugoslovenskom odboru u Londonu, koji smatramo zakonitim predstavnikom svih jugoslovenskih zemalja pod gospodstvom Austro-Ugarske ..

F. šišić, *Dokumenti*, 48.

NAREDBA BR. 87 KOMANDANTA 1. SRPSKE DOBROVOLJAČKE DIVIZIJE

1. juna/18, jula 1916.

Vojnici!

Meni je u deo pala ta velika čast i sreća da Vam u ime našega ljubljenoga vrhovnog komandanta, Njegovog Veličanstva Kralja Petra I predam u amanet njegove, kao alem kamen čiste, zastave.

Ja Vam ih, junaci, predajem sa punom verom da će se one u Vašim rukama viti a i pojavljivati na bojnim poljima uvek na strah i trepet neprijatelju, i da ćete ih vi, kao što su ih vaša braća iz Srbije pronosili isto tako junački i pobedonosno prineti, goneći pobedenoga neprijatelja iz naše lepe Srbije, iz Bosne ponosne, iz Hercegovine, Dalmacije, Hrvatske, Srema, Banata, Bačke, Slavonije i Istrije, Slovenačke i svuda tamo, gde naša braća čekaju naše ubojite zastave da ih oslobode ropstva i spoje u jedno.

Svete zastave, junaci, koje sam vam predao, pronošene su već četiri godine, s kraja na kraj Balkanskoga poluostrva uvek ponosito i visoko izdignute.

Pod njima su junaci vaša braća iz Srbije potukli vekovnog neprijatelja Turske, mrske Švabe, i nebraću podle Bugare.

Pod njima, junaci, daće bog da vi tučete već od braće Rusa dotučenoga Švabu i da kaznite slavenskoga Vuka Brankovića, izdajice Bugare ...

Komandant, pukovnik
Stevan S. Hadžić⁷

N. Popović, *Dobrovoljci*, 54—55.

predvodili omladinci P. Slijepčević, Lj. Leantić i V. Fabjančić izdala je 1915. brošuru *L'Unité Yougoslavie*, za koju je uvod napisao dr T. Masarik. U njoj su objavljeni kratki pregledi istorijskog razvoja i položaja Jugoslovena, a na kraju je priložen i ovaj manifest kao „Jugoslovenski program“. U švajcarskoj su jugoslovenski omladinci i kasnije nastavili sa vrlo intenzivnim propagandnim radom. Posebno je bio poznat list „La Yougoslavie“, koji su u Ženevi 1917/1918. izdavali D. Gustmčić i N. Smolaka.

⁷ Usled nemogućnosti prebacivanja dobrovoljaca iz Rusije u Srbiju, odnosno povezivanja sa srpskom vojskom, počelo je njihovo organizovanje u vojne jedinice, od kojih je najveća bila 1. srpska dobrovoljačka divizija u Odesi, koja J® u junu 1916. brojala oko 15.000 ljudi. Vojnu organizaciju sprovodili su srpski oficiri koji su imali zadatak da dobrovoljce organizuju kao deo srpske vojske. Ova akcija, praćena brojnim i ozbiljnim sukobima između jugoslovenskih dobrovoljaca i komandujućeg kadra srpske vojske, nepovoljno se odražavala na stanje u dobrovoljačkom pokretu u Rusiji i raspoloženjima prema zajedničkim ciljevima borbe. Neki srbijanski oficiri, uvredljivim i šovinističkim ponašanjem prema nacionalnim, verskim i jugoslovenskim osećanjima dobrovoljaca, kao i

REZOLUCIJA DRUGOG KONGRESA AMERIČKIH JUGOSLOVENA

Pittsburg, 29. i 30. novembra 1916.

... Neosporiva narodna istovjetnost Hrvata, Srba i Slovenaca, koja mora danas da bude osnovica svega rada svakoga Hrvata, Srbina i Slovenca, bez obzira na političke, socijalne ili vjerske razlike, izjednačava Hrvate, Srbe i Slovence svagdje i u svemu, i ističe jugoslovensku misao i ime kao oznaku skupnosti i nedjeljivosti naroda, a zajedno sa narodnim imenima hrvatskim, srpskim i slovenskim, i sve lijepe vrline i tekovine s kojima se pojedini narodi ponose i slivaju u tu skupnost. Prema tome izjavljujemo, da se opredjeljujemo kao prema neprijatelju naroda, prema svakome, koji bilo iz kojega razloga i bilo pod kojom izlikom ovako shvaćeno jedinstvo našega naroda ruši ili muti.

Ispunjeni smo neiskazanom harnosti prema nadčovječijim žrtvama vojske i naroda Srbije, a povjerenjem u dalekosežne iskaze Skupštine, kralja, prestolonasljednika i vlade Srbije, učinjene u pravcu oslobođenja svih Hrvata, Srba i Slovenaca.

... Pozdravljajući Jugoslovenski odbor u Londonu, kao zastupnika našega naroda u Austro-Ugarskoj i kao tumača njegove borbe za oslobođenje i ujedinjenje s ostalom braćom, mi prihvaćamo sa svim i krajnjim konzekvencijama narodni jugoslovenski program odborov...

F. šišić, *Dokumenti*, 76—78.

PREDSTAVKA JUGOSLOVENSKOG ODBORA NIKOLI PAŠIĆU PREDSEDNIKU SRPSKE VLADE

*.

9. januara 1917.

Gospodine Predsjedniče,

Potpisani Odbor slobodan je predložiti Vam glede jugoslovenskih dobrovoljaca u Rusiji ovu

Predstavku

Kad se je tijekom februara 1916. sakupilo u Odesi osam hiljada jugoslovenskih dobrovoljaca, nije bilo nikakve organizacije ni komande.

... U Dobrudži pala je sva težina borbe na jugoslovensku diviziju. Rumuni pobjegoše odmah. Opkoljena od Bugara i Nijemaca probijala se divizija kroz neprijateljske redove, potjerala nebrojenim jurišima Bugare u bijeg, razbila, bez hitca u puški, njemačku konjicu, zarobila bugarske topove i mitraljeze. Znajući, što ih čeka dopanu li živi neprijatelju u šake, ranjenici su se ubijali, a kad su čitavi odredi bili u opasnosti da budu zarobljeni, pucao je svoj na svoga.

Ostanci divizije vraćeni su u Odesu. Prljavi i zanemareni, bez odjela, bez rubnine da se preobuku, bez pribite pare u džepu, ležahu oficiri u krvavim svojim košuljama, čekajući na engleske lazarete i — plaću. Napokon ih otpremiše u unutrašnjost Rusije. I time je bilo sve svršeno.

Sada je formirana druga divizija, a u formaciji je i treća.

pokušajima prisilne mobilizacije, posebno Hrvata i Muslimana, bili su čest uzrok nesporazuma. Takav njihov odnos imao je uporište i u prvobitnom stavu srpske vlade, kao i Vrhovne komande, da pored srpske vojske ne treba stvarati posebnu dobrovoljačku.

U Srbiji, krajem 1914, bilo je takođe oko 70.000 zarobljenika, od kojih je 20.000 bilo jugoslovenskog porekla. Mnogi od njih dobrovoljno su stupili u srpsku vojsku i pomogli njene ratne napore.

u Rusiji imade u plijenu kojih 170—200 hiljada Jugoslovena. Iz tog bi se broja, pod stanovitim uslovima, dalo formirati najmanje šest divizija (oko 70.000 momaka) elitne vojske.

Uslovi bili bi ovi:

1.) Jugoslovenski se odredi ne bi apsolutno smjeli više da upotrebljavaju, van ondje gdje se radi neposredno o riješavanju našeg programa ...

2.) Poboljšati materijalno stanje dobrovoljačkih oficira i vojnika ...

3.) Valjalo bi bolje skrbiti za ranjenike i invalide ...

4.) Na sve dobrovoljce iz ruskog plijena trebalo bi primijeniti — u koliko to traže i trebaju — naredbu Ministarskog Savjeta, kojom im se jugoslovenskim dobrovoljcima iz Amerike odnosno njihovim porodicama, obećaje, pet hektara plodne zemlje za naseljenje ...

Primate, gospodine Predsjedniče, izraz dubokog našeg poštovanja.

Za Jugoslovenski Odbor

M. Mičić

H. Hinković

Duš. Vasiljević

Jov. Banjanin

B. Vošnjak.⁸

-N. Popović, *Dobrovoljci*, 154—158

IZ IZJAVE HRVATSKIH I SLOVENAČKIH OFICIRA DOBOVOLJAČKOG KORPUSA

Odesa, marta 1917.

... Jugoslaviju osnovanu na principu demokratije i ravnopravnosti svih triju narodnosti. Svaku drugu platformu za naše ujedinjenje držimo nemogućom i štetnom za svaku od tih triju narodnosti.

... Dosljedno provedeni princip ravnopravnosti može dati jedino federaciju srpskih, hrvatskih i slovenskih zemalja po uzoru Švicarske ili Sjedinjenih Država. Naš ideal dakle jest: federativna Jugoslavija.

... Težeći za osnivanjem Jugoslavije, mi želimo u isto vrijeme, da bude ona elementom mira na Balkanu, tom nesretnom čiru Evrope, punom megalomanije i grabežljivog šovinizma, gdje ni jedan narod ne zna, šta je njegova vlastnost, što tuđa. Mi želimo slobodu i ujedinjenje zato, da bi naši nesretni i izmučeni narodi u mirnom i skupnom životu mogli posvetiti sve svoje sposobnosti radu oko podignuća materijalne i duhovne kulture, koja se sada nalazi ne na visokom stepenu. Velika Srbija — to je plod šovinističkog i prirodnog ludila. Po našem dubokom uvjerenju veliko-srpska ideja ne odgovara srpskome narodu i ona je plod fantazija i duševnog stanja vojničke grupe, koja želi zveckati oružjem na Balkanu i pod firmom demokratizma prisiliti sve Jugoslo-

... Sukobi između srbijanskih oficira i jugoslovenskih dobrovoljaca u Rusiji bili su i predmet sporenja između Jugoslovenskog odbora i srpske vlade, koja je, uz materijalnu pomoć Rusije, vodila celokupnu dobrovoljačku organizaciju. Ovo pismo Odbora N. Pašiću pada u vreme kada je dobrovoljački pokret u Rusiji već bio organizovan u dve divizije i Dopunski bataljon, koji su sačinjavali Srpski dobrovoljački korpus. On je polovinom januara 1917. imao 42.260 vojnika i podoficira i 914 oficira. Neuspelo učešće 1. srpske dobrovoljačke divizije u borbama u Dobruđi protiv Nemaca i Bugara, koje su u jesen 1916. trajale više od mjesec dana (divizija je imala gubitke od preko 8.000 ljudi), nepovoljno se odrazilo na stanje među dobrovoljcima u Rusiji.

vene služenju idolu grube sile. Velika Srbija protivna je našem idealu rada i mirnog razvića, ona znači parazitizam, koji je u vezi sa ekspanzivnošću te služi vječitom prijetnjom u odnošaju sa svim njenim susjedima.

A. Mandić, *Fragmenti*, 238—239.

MEMORANDUM OFICIRA SRPSKOG DOBROVOLJAČKOG KORPUSA O PRILIKAMA U KORPUSU UPUĆEN KOMESARU VELIHOVU

Odesa, 7. aprila/25. marta 1917.

Stremljenje k oslobođenju i ujedinjenju svih Srba, Hrvata i Slovenaca u jednu nezavisnu državu, u kojoj će svaki od triju imenovanih elemenata uživati potpunu ravnopravnost u svakom pogledu, dovelo nas je u redove „Srpskog Dobrovoljačkog Korpusa“. Mi nijesmo priznavali i ne priznajemo nikakve hegemonije ili supremacije jednog plemena nad drugim, jer smo duboko uvjereni, da svaka pojava ove vrsti mora neizbježno da dovede do opće nesreće za sva tri plemena. Nikakve Velike Srbije, nikakve Velike Hrvatske ili Velike Slovenije! Naš ideal bio je i ostat će: — federativna Jugoslavija. •

Od samog početka postojanja Dobrovoljačke Vojske starali smo se, da provedemo ovaj naš politički program kao jedino moguću i pravičnu osnovu za zbliženje triju do tada razjedinjenih narodnosti u geografskom, političkom, kulturnom, religioznom i historičkom pogledu. Naša nastojanja bila su uzaludna. Prevareni od početka raznim obećanjima i izlaganjima o zaprekama državnopravnog i diplomatskog karaktera (kao da Rusija ne priznaje jugoslovenskog imena s razloga, što jugoslovenske države nema. A gaje to postoji Češko-Slovačka država?) mi smo se na koncu konca uvjerali, da ne služimo našem idealu, nego imperijalističkim i osvajačkim ciljevima srpske megalomanije.

Ovo je prvi razlog, s kojega mi više ne možemo da ostanemo u Srpskom Dobrovoljačkom Korpusu.

Ova megalomanija nije ostala u okviru ideoloških i principijelnih diferencija; ona se odrazila i na odnošaj prema nama i našim vojnicima, te je poprimila konkretnu formu neprijateljstva i ugrožavanja prema nama. Nas, koji smo tražili provedenje pravednog principa u procesu našeg narodnog ujedinjenja, okrivljavali su nas s austrofilstva, špionaže i izdajstva baš ona lica, koja su provadala egoistički princip i separatizam.

Takih su se metoda oni držali osobito prilikom formiranja Druge Dobrovoljačke Divizije. U pogledu Hrvata i Slovenaca bila je to prava pravcata inkvizicija. Ne uvažujući stvarna uvjerenja i raspoloženja hrvatskih i slovenskih masa, izvršavala su se u ime ideje ujedinjenja najgroznija nasilja i zločini: grabeži, izbijanja, mučenja, čak ubijstva, počinoci kojih su ostali nekažnjeni. (U slučaju potrebe može svaki od nas, a osobito i naši vojnici, navesti činjenice.)

Što se nas, oficira dobrovoljaca tiče, to je naš boravak u korpusu bio ispunjen poniženjem i vrijeđanjem od strane t. z. pravih Srba, t. j. oficira nadošlih iz Srbije. Nije nikakvo čudo što, poslije jedne godine zajedničkog života u kasarni i na frontu, nema nikakvog prijateljstva ni drugarskog odnosa i poštovanja među nama i njima. Sve je to dovelo do postojane krize u samom korpusu. Moral je pao i kod oficira i kod vojnika.

Videći da teror, samovolja i koristoljublje vladaju našom ličnom sudbinom i sudbinom Dobrovoljačkog Korpusa, mi smo usmjerili naše napore na to, da se saniraju nezdravi odnosi i da se odstrane stvaraoci demoralizacije. Učinili smo to pošteno i otvoreno, ali uspjeha nijesmo imali, jer je komandant korpusa, general Živković, inače pošten i dobro namjeran čovjek, okružen kineskom stijenom ljudi, koji pod nazivom općih interesa podrazumijevaju svoje vlastite. Laž, potvore i intrige zagospodovala su i pobijedile. Mi se nijesmo mogli smiriti narušavanjem naših nacionalnih i čovječanskih ideala, i došli smo do zaključka, da je bolje da prolijemo našu krv pod Rigom ili Kovelju u redovima Velike Ruske Armije za rusku slobodu, koju smatramo jamstvom za našu slobodu, te za pravdu, nego li za novo zarobljavanje našega naroda i za nepravdu.

S toga razloga mi molimo, da nas se prevede u rusku službu. To isto želi i ogromna većina Hrvata i Slovenaca, oficira I. i II. Srpske Dobrovoljačke Divizije, kojima je uslijed svih mogućih zapreka još teže nego li nama u Odesi, da izjave svoju volju . . .
A. Mandić, *Fragmenti*, 238—240.

TELEGRAM SRPSKOG MINISTRA VOJNOG KOMANDANTU SRPSKOG DOBROVOLJAČKOG KORPUSA

Odesa, 13. aprila/31, marta 1917.

Po Vašim predstavkama po pitanju oficira dobrovoljaca i naziva delova Vašeg korpusa naš Ministarski Savet rešio je: Da se oficiri dobrovoljci prime u naše podanstvo ako svaki lično podnese molbu za to. Da polože zakletvu na vernost po zakonu i onda će primati kao rezervni oficiri sve prinadležnosti. Ministarski Savet slaže se sa time da možete obrazovati batal'one ili pukove prema broju prijavljenih pod nazivima hrvatskih ili sic /enačkih. Korpus će nositi naziv: „Dobrovoljački korpus Srba, Hrvata i Slovenaca“. Ime Jugo-Slavija zvanično nećemo upotrebljavati, jer Bugari i ako su Južni Sloveni nisu s nama. Na taj način svi se zadovoljavaju, jer se zadržava ime svojih naroda ili plemena. Ako Hrvati ili Slovenci nisu zadovoljni i žele istupiti, predajte ih ruskim vojnim vlastima, da urade sa njima šta znaju ili da ih vrate u ropstvo ili ih uzmu u svoju vojsku a oni koji ostanu verni neka obrazuju SRPSKI KORPUS. Postupite tačno ... po ovome . . . zanemarite ... ide iz podanstva i izvršite zakletvu i one koji na to pristanu i učine, staviti na prinadležnosti naših oficira a imena mi njihova odmah depešom dostavite da se izdejstvuje ukaz. Pukovnik LONTKIJEVIĆ — javlja mi da je preduzeo korak da se oficiri dobrovoljci iz korpusa ne samo ne primaju u rusku vojsku, već da se... iz odeskog okruga evakuišu u dublju pozadinu.

Ministar vojni
general Terzić⁹

N. Popović, *Dobrovoljci*, 195—196.

⁹ Izbijanje februarske revolucije u Rusiji 1917. donelo je nov položaj jugoslovenskim dobrovoljcima. Raspad carske ruske vojske na frontovima delovao je nepovoljno na borbeni moral u Korpusu, na koji mače nova revolucio-

Solun, 6. aprila/24, maja 1918.

... Do kraja Februara ove godine prikupljeno je oko 3000 dobrovoljaca, velikom većinom Srba iz sviju krajeva Austro-Ugarske; Hrvata malo — do 200, a Slovenaca još manje.

Prema prilikama, pod kojima su kupljeni dobrovoljci, Deneral Rašić misli, da možemo biti zadovoljni u sravnjenju sa kupljenjem Ceha i Poljaka, kojih ima nekoliko miliona, a koje regrutuje francuska misija i čiji je rezultat daleko ispod našega, mada su nagrade, koje im daju Francuzi znatno veće.

Među Jugoslovenima najbolje se odazivaju Srbi, a među ovima Ličani, Vojvođani, a za tim Bosanci.

Deneral Rašić misli, da se ne treba uznemiravati zbog manjih rezultata kod Hrvata i Slovenaca. Do ulaska Sjedinjenih Država u rat, austriski konzuli i razni agenti, među kojima naročito katoličko sveštenstvo, vršilo je pa i sad vrši jak uticaj na katolike u smislu austriskom. Vršanjem regrutovanja, propagandom za dobrovoljce, mi držimo sve kolonije u raspoloženju za ujedinjenje Jugoslovena, a imamo i simpatičan gest prema Americi i našim Saveznicima.

Pocepanost među Srbima ima dve stranke, jedna je uz našu zvaničnu radnju a vodi je Jugoslovenski odbor i njegovi delegati; iza druge stoji grupa ljudi iz Srbije, koji se bave novinarstvom i agitacijom, koja nema određenog karaktera i da se objasniti samo pretpostavkama:

1. — Ti ljudi su više Američani no srpski patrioti, bave se novinarstvom i imaju razloga da stvore i drže uza se jednu stranku i tim podignu i održavaju svoj značaj i ugled ovde u Americi.

2. — Možda su po patriotizmu isključivi Srbi, protiv ujedinjenja Jugoslovenskoga uz ideju stvaranja „Velike Srbije“.

Ova grupa sastavljena iz ljudi, koji nemaju dovoljno ugleda i potpore, prilepila se uz g. Dr. Mih. Pupina, koji je imućan i vrlo ugledan čovek ovde u Americi. G. Pupin, kad se s njim govori o ovome, uvek navodi, da on nema vremena da prati u detalju šta sve čine, pišu i rade ljudi, koji stoje iza Dnevnika, čak odbija da zna, šta se sve piše.

... Iznoseći dalje šta koštaju dobrovoljci deneral Rašić javlja, da je 25. decembra prošle godine bilo na raspoloženju kredita za skupljan-

narna vlast nije gledala sa simpatijama. Novonastalo stanje, koje su karakterisale demokratske slobode i revolucionarna raspoloženja, kao i pojačana antijugoslovenska propaganda, doveli su Korpus u ozbiljnu krizu, jer je iz njega istupilo oko 150 oficira i 8.000 vojnika. Svoje nezadovoljstvo ovi oficiri izrazili su i u navedenom memorandumu upućenom komesaru Velihovu 7. aprila/25, marta 1917.

I pored toga što je srpska vlada odlučila da Korpus dobije novi naziv — Dobrovoljački korpus Srba, Hrvata i Slovenaca, što je izvršeno izjednačenje piata, po ruskom uzoru uvedeni vojni komiteti i dr., osipanje ljudstva nije bilo zaustavljeno. Korpus je konačno spao na 13.000 ljudi kada je usledila akcija Srbije da se on prebaci na solunski front. To je i pored teškoća nastalih izbijanjem oktobarske revolucije u Rusiji, učinjeno u jesen 1917. Na solunskom frontu, prema želji Jugoslovenskog odbora, od ovih snaga formirana je Jugoslovenska divizija. Zajedno sa jugoslovenskim dobrovoljcima iz drugih zemalja, ove snage znatno su doprinele docnijim borbama za oslobođenje zemlje.

nje dobrovoljaca svega 300.000 franaka, ali misli, da je ova suma do sada utrošena, te moli, da se odmah preduzmu koraci, da Francuska i Engleska Vlada stvore nov kredit na ime našeg Poslanstva . . .¹⁰

Janković — Krizman, *Grada o stvaranju jugoslovenske države 1. I* —20. XII 1918, tom I, II (u daljem tekstu: Janković — Krizman, *Grada*), Beograd, 1964, 206—207.

•JI

¹⁰ Posle početnih nesporazuma i sukoba među iseljenicima u Severnoj i Južnoj Americi oko dobrovoljačkog pitanja, zatim nebrige saveznika za njihovo prebacivanje u Evropu i opstrukcije N. Pašića, sa razvojem ratnih prilika i većim angažovanjem SAD u ratu, a posebno zahvaljujući radu predstavnika Jugoslovenskog odbora, došlo je ponovo do izvesnog poboljšanja stanja u iseljeničkom i dobrovoljačkom pokretu. Iseljenička organizacija u Južnoj Americi — Jugoslovenska narodna odbrana, gotovo sve vreme rata pomagala je materijalno Jugoslovenski odbor. Krajem 1916. Saveznici su dopustili sakupljanje dobrovoljaca iz Severne Amerike i za njih je u Kanadi stvoren tranzitni logor. U I srpsko-hrvatsko-slovenačkom puku u Bizerti bilo je tokom rata preko 9.000 dobrovoljaca koji su posle obuke slati na solunski front i razdeljeni po jedinicama srpske vojske. Od dobrovoljaca iz Amerike obrazovano je i više jedinica u crnogorskoj vojsci do njene kapitulacije, posle čega je veći njihov deo prešao u srpske jedinice.

Pokušaj obrazovanja jugoslovenskih dobrovoljačkih jedinica u Italiji 1914 („Jadranske legije“ hrvatskih emigranata) sprečile su italijanske vlasti, kao što i docnije nisu dozvolile jugoslovenskim zarobljenicima da kao dobrovoljci odu na solunski front. Tek posle proboja solunskog fronta i propasti Austro-Ugarske, izvesnom broju bivših austrougarskih oficira i vojnika Jugoslovena, dozvoljeno je da se prebace u Solun. Krajem 1917. kapetan Lj. Pivko obrazovao je pri italijanskoj vojsci bataljon jugoslovenskih dobrovoljaca od 1.000 ljudi, koji se borio na italijansko-austrougarskom frontu. Poseban podvig ostvarilo je oko 80 Dalmatinaca iz Australije koji su 1918. stigli na solunski front.